

ECONOMIE EN RECHT

REDE TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT AAN DE
LANDEBOUWHOOGESCHOOL TE WAGENINGEN OP 16 OCTOBER 1918

DOOR MR. DR. A. HERINGA

*Mijne Heeren Curatoren, Professoren, Lectoren,
Ambtenaren en Studenten deser Hoogeschool, en
voorts Gij allen, die mij het genoegen gunt U
hier te sien,*

Dames en Heeren,

Geroepen tot de beoefening aan deze Hoogeschool van de Staathuishoudkunde, de Statistiek en het Nederlandsch Agrarisch Recht, aanvaard ik thans de schoone taak om naar bescheiden krachten bij te dragen tot productie en distributie van wetenschappelijk teerkost, van economisch-juridisch inzicht bij toekomstige landbouweconomen.

Krachtens deze taak om op die uitgestrekte landerijen, die hier nog vormen een onverdeelde marke of een gemeene-weide, het braakland mede te ontginnen en het grasland te helpen scheuren, dan te ploegen en te zaaien en, naar ik hoop, te zijner tijd in het algemeen belang te oogsten, — meen ik voor dit uur van traditioneele belijdenis uwe aandacht te mogen vragen voor eenige inleidende algemeene beschouwingen omtrent den samenhang dier beide historisch-sociologische proefvelden, de Volkswelvaartkunde en het Recht.

Een onderwerp schijnbaar „maar theorie”, doch dat in verschillend opzicht voor wetenschap en praktijk beteekenis hebben kan. Voor de wetenschap kan het vraagstuk dienen als bijdrage tot den strijd over doel en object der staathuishoudkunde, en

hangt het samen met de keuze van uitgangspunt en richting van de beschouwingwijze van het economisch leven.

Voor de praktijk brengt de tijd, waarin wij leven, al dadelijk deze vraag naar voren, of na den oorlog de daarvóór vrij algemeen aangenomen grondbeginselen onveranderd moeten blijven werken, of de vroegere negatieve taak van het recht ten aanzien van het economisch leven wederom moet worden hersteld, dan wel zijn tegenwoordige invloed moet blijven gehandhaafd of versterkt.

Aan een volledige behandeling van al de vragen, waartoe het onderwerp aanleiding geeft, valt in dit kort bestek natuurlijk niet te denken. Beperking is geboden tot enkele hoofdpunten, die mij gelegenheid geven om althans eenigermate aan te duiden in welke richting ik voorshands zal trachten den weg te zoeken en te wijzen in deze uitgestrekte grietenijen van de Staathuishoudkunde en het Recht.

Daarbij zal ik, in tegenstelling van wat mij verkeerd gebruik lijkt, u niet vermoeien met woordelijke citaten van geleerde schrijvers, van wier nadere, en voortaan ongestoorde kennis-making ik mijzelven veel genoeg voorstel. Niet zoozeer, omdat het u volkomen koud kan laten anderen uit mijn mond te hooren spreken, als wel omdat ik voor mijzelven overtuigd ben, dat ook geen wetenschappelijk producent ooit, los van anderen, eenig standvastig goed te wrochten heeft vermocht, en dat:

„In 't al geen ding bestaat alleenig,
Geen kracht, geen wet, geen wezen, geen verstand,
Al 't enkele heeft zijn aard en deugd door 't menig
Als klanken in 't symphonische verband.”¹⁾

Dat het brengen van verband tusschen economie en recht geen praktisch nut zou hebben, „maar theorie” zou zijn, op zijn gunstigst slechts „academische” waarde bezitten, is slechts een bewijs te meer van de taatheid der populaire dwaling, zoo vaak als doodoedend argument gebezigd door aan tekort aan theoretisch inzicht laboreerende ignoranten, dat iets waar mag zijn in theorie, doch niet deugt voor de praktijk.

Deze dwaling, de vermeende strijd tusschen theorie en praktijk, was wellicht de hoofdoorzaak van min of meer onvruchtbare drempelvragen als deze: of eenerzijds de theoretische staathuishoudkunde, die zich beperkt tot grondbegrippen, analytische verklaring van het economisch leven en het opstellen van zijn

¹⁾ Van Eeden: Het Lied van schijn en wezen.

„wetten” met absolute of relatieve gelding, wel bestaansrecht heeft; en anderzijds of de practische economie, die regels tracht te geven voor economisch gedrag en als wegwijzer dient voor de vorming van het economisch recht, wel den naam van wetenschap verdient.

Men behoeft niet met VON HELMHOLTZ als „grosse Wahrheit” te beschouwen, „dass es nichts praktischeres gibt als eine gute Theorie”; noch ook KANT's uitspraak te gelooven, dat „wat uit redelijke gronden voor de theorie geldt, ook waar is voor de practijk”¹⁾; de vermeende strijd heeft plaats gemaakt voor het besef dat theorie juist wordt beoefend in het belang van de practijk, voor inzicht in het reële feit, dat ook zij, als alle andere maatschappelijke factoren, elkander noode kunnen missen en dus uit nuchter eigenbelang hebben samen te werken.

Geldt dit niet ook voor de beoefenaren van verwante wetenschappen, keerzijden van eenzelfde, niet altijd als gangbaar beschouwde munt?

Den „reinen Ökonom” lijkt het bevorderen van verband tusschen Recht en economisch leven allerminst.

Niet alleen biedt de Staathuishoudkunde stof genoeg zelfs voor een volledige economische faculteit, maar hij acht het volstrekt niet noodig, zelfs onraadzaam rechtsfactoren te betrekken in economische en omgekeerd economische elementen bij juridische problemen.

Daartegenover staat dan de meening, dat een goed inzicht in het verband tusschen economie en recht onmisbaar is voor den verderen systematischen en methodischen uitbouw der Staathuishoudkunde²⁾.

Hoe men over deze strijdvraag, beperking dan wel uitbreiding van het gebied der Staathuishoudkunde, moge denken, naast de noodzakelijke arbeidsverdeeling kan, naar mij voorkomt, de economie als tak van sociale wetenschap er slechts door winnen als zij niet eenzijdig tot object van studie kiest den homo economicus, cet être abstrait sans passions ni sentiments, naar 't heet bezielde slechts door één drift, den amor sceleratus habendi, doch veeleer uitgaat van den mensch als dualistisch wezen, een naar persoonlijke zelfstandigheid strevend individu maar ook afhankelijk lid van de in rechtsgemeenschap saamgevatte maatschappij.

En waar de economie niet allereerst ontstaat uit theoretisch interesse maar uit maatschappelijke nooden en gebreken, brengt dit dualistisch karakter mede, dat de wetenschap, die de welvaarts-

¹⁾ Ueber dem Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein etc.

²⁾ VOIGT: Wirtschaft und Recht.

behoefden der individuen, klassen en volksgemeenschap maakt tot onderwerp van studie, zich niet beperkt tot theoretische analyse, maar ook zich uitstrekt tot de synthese der menschelijke samenleving.

Niet slechts verklaren, doch ook verhelpen is het doel, daar ook op sociaal gebied de ontleedkunde tenslotte niet meer is dan technisch middel voor de kunst van het genezen. Men moet niet vergeten — aldus SCHELLE ¹⁾ — dat achter de economische verschijnselen de menschen staan en dat de sociale verhoudingen nu eenmaal niet worden geregeld door een onverbiddelijke logica. Omgekeerd kan het Recht er slechts bij winnen, wanneer het overeenkomstig zijn doel om vooral het economisch verkeer te dienen, nauwkeurig acht slaat op de economische „wetten”, die de materiele samenleving beheerschen.

„In 't wereldhuis, als kloosterlingen wonen
wij menschen, elk in 't eigen kamerkijn
levenslang opgesloten. Van den schoonen
bouw droomen wij, en maken een model
der nooit aanschouwde woning. Dan vertoonen
wij door de vensterkens van onze cel
aan de geburen een schets van het gemaakte,
't beeld van een beeld en noemen dat dan wel de Waarheid.”²⁾

Zouden de abstracte beelden der economische samenleving en der rechtsgemeenschap beide niet meer het wezen dan den schijn kunnen benaderen, als Volkswelvaartkunde en Recht niet ieder geïsoleerd in hun eigen kamerke opgesloten blijven? Voor de oplossing van landbouwvraagstukken zullen zij verstandig doen niet elk voor zich doch in onderling overleg tezamen het beeld te ontwerpen.

Ook op de keus van *uitgangspunt* der Staathuishoudkunde — ik stipte het reeds aan — oefent het leggen van verband met het Recht overwegenden invloed.

Naarmate het Gerechtigheidsbegrip ruimer wordt, niet langer beperkt blijft tot het negatief verbod om een ander niet te doen wat men zich zelf niet wil zien aangedaan, maar ook het positieve gebod van „draagt elkanders lasten” begint te omvatten, krijgt het Recht een ruimere taak van afzonderlijke behartiging van het gemeenschappelijk belang; niet langer alleen afbakening

¹⁾ Journal des Economistes 15 Nov. 1917. Discours sur le progrès de l'économie de 1842—1892.

²⁾ Frederik van Eeden: Het Lied van Schijn en Wezen.

van de individueele machts-sferen, waarbinnen ieder individu vrij „schaltet und waltet" en waarborging van elkander niet te schaden; doch ook de taak om te waken tegen benadeeling door de autarkie der individuen van de belangen der grootere volks-eenheden als de groepen en klassen en van de geheele gemeenschap. Omdat het gemeenschappelijke belang meer geldt dan het individueele, het algemeene meer blijvende waarde bezit dan het bijzondere, komt op de sociale wetgeving; schijnbaar in het belang der „lagere" klassen, doch feitelijk gegrond op het belang der geheele volksgemeenschap wegens hare strekking om de ontplooiing van de persoonlijkheid der individuen te bevorderen. Hierin ligt m.i. het algemeene karakter van de socialisatie van het Recht dat de rechtsvorming de volkshuishouding zóó heeft te organiseren dat de maatschappelijke krachten inderdaad zoo productief mogelijk kunnen worden aangewend, het productievermogen maximaal wordt opgevoerd, waarvoor ook als middel moet dienen een rechtvaardiger verdeling van den maatschappelijken schotel.

Daargelaten de bekende twistvraag of er in wezen wel verschil bestaat tusschen privaat en publiek recht, begint naast het meer constante privaatrecht, dat uitgaat van het individu, hoe langer hoe meer op te komen een publiek recht, dat de gemeenschap tot uitgangspunt neemt. Naast het recht der vrijheid groeit op een gemeenschapsrecht.

Die verruiming van taak en gebied van het Recht is uitvloeisel van, hangt althans ten nauwste samen met de ontwikkeling der staathuishoudkunde tot sociale economie. De leer der individueele economie groeide uit tot leer der volkswelvaart. Ook op economisch terrein wordt het individueele welvaartsbelang ondergeschikt aan dat der gemeenschap, streeft men naar een zoodanige economische organisatie van de volkshuishouding, dat de kinderen van het groote gezin zooveel doenlijk gelijkelijk, d. i. naar de mate van hunne arbeidsprestatie, worden behandeld en hun althans het „draagt elkanders lasten" wordt ingeprent. Sociale wetgeving is als uitvloeisel van dit beginsel van sociaal plichtsbewustzijn niet slechts uitdrukking van de gerechtigheid, doch, economisch beschouwd, een in het welbegrepen eigenbelang der gemeenschap betere verzorging der persoonlijke arbeidskracht in groote groepen van de bevolking; het noodzakelijk onderhoud van belangrijke onderdeelen in 't belang van het geheele gebouw; goede verzorging en bemesting van den akker in 't nuchter belang van grootere productie; toepassing dus van de ten onrechte gesmade „boerenwijsheid" om de paarden zooveel doenlijk te sparen; uitdrukking ook van het z.g.n. economisch principieel om ook ten aanzien van het meest fundamentele der economische

goederen, de arbeidskracht, te volstaan met de geringst mogelijke opoffering ter berekening van het grootst mogelijke nut.

Als het te doen is om de volkswelvaart zoo hoog mogelijk op te voeren, dan heeft dus ook het Recht tot economische taak in de allereerste plaats verkwisting en oneconomisch gebruik van het meest onmisbare productiemiddel, den arbeid, tegen te gaan, te zorgen dat geen arbeidskracht onnoodig wordt opgeofferd en vernietigd, integendeel zooveel mogelijk het productievermogen der arbeidskracht te vergrooten. Door sociale wetgeving handelt de Staat, als orgaan van het Recht, economisch; omdat de staat daardoor niet langer duldt dat door het zgn. „vrije spel der maatschappelijke krachten” productievermogen voor de gemeenschap onnoodig verloren gaat of ongebruikt wordt gelaten.

Hier raak ik het in het begin reeds aangeroeerde punt dat ook *de tijd, waarin wij leven*, aanleiding te over geeft voor de vraag naar het verband tusschen Recht en Economisch leven. Al dadelijk komt, naast de meer zuiver praktische problemen, die de oorlogstijd aan de economie voorlegt en die hier onmogelijk behandeld kunnen worden, deze algemeene beginsel-vraag van economisch en juridisch inzicht omtrent de bevordering van de volkswelvaart naar voren, of de dwangverhouding tusschen economisch leven en Recht, door den nood der tijden in 't leven geroepen, na den militairen vrede, die dan toch eindelijk wel eens komen moet, niet plaats moet maken voor een vrijwillig verbond tusschen economie en recht.

Het heeft den schijn van ironie, in deze tijden van oneconomie en onrecht te spreken van recht en welvaart.

Het economisch- en rechtsleven maken een crisis door als nooit te voren en de wetenschap der volkswelvaart en het Recht zijn thans bij velen in discrediet. En de twijfelmoedigen zullen vragen:

Hoe, spreekt gij nog van Recht in deze onrechtstijden?

Nu macht en bruut geweld de menschheid meer doen lijden dan immer nog te voor. Van welvaart en haar leer, gegrond op mutueel belang, op vrijheid van verkeer, op zekerheid van goederen en persoon? Nu d' éénheid van belang, 't besef van billijkheid en recht verdwenen schijnt van d' aard'. Nu 't eigen-ik slechts zint op strijd en scha, vernietiging,

[ondergang,
gemeenschapszin en recht beschouwt als van geen waard!]

Het antwoord, dat de praktijk op deze vragen reeds heeft gegeven, is dit. Zeker, nu van varen d.i. van verkeer nagenoeg

geen sprake meer is, is het hoogst moeilijk van volkswelvaart te spreken. Doch is niet de vermindering van het verteerbare volksinkomen voor individu en gemeenschap beide een reden te meer om te trachten zoo economisch mogelijk te handelen? In de allereerste plaats wordt ons juist in deze tijden het eenvoudigste begrip „huishouden”, d.i. „de tering te zetten naar de nering”, aan den lijve duidelijk gemaakt; wordt ons geleerd dat economisch handelen beteekent zoo zuinig mogelijk te beschikken over de beperkte middelen en voorraden, het verminderde productievermogen van grond en andere productiemiddelen zoo hoog mogelijk op te voeren, de beschikbare arbeidskracht door middel van een meer gelijkmatige verdeling van het beperkte volksinkomen zooveel doenlijk in stand te houden en zoo nuttig mogelijk aan te wenden.

Op internationaal en nationaal gebied staat het vrij ruilverkeer stop; de vrije handel, het fijne instrument tot distributie der grondstoffen en andere goederen om ze overeenkomstig het economisch principie met minimale kosten een maximaal rendement te verschaffen, is nagenoeg geheel uitgeschakeld en vervangen door overheidsdistributie. En hoewel door de verbreking der internationale arbeidsverdeling en samenwerking de productie der nationale takken van volkswelvaart zeer is verminderd, komt de beteekenis van den landbouw, door gebrek aan meststof en landbouwwerktuigen bemoeilijkt, als bron voor instandhouding der fysieke volkskracht, evenals in de tijden der physiocraten weer scherper naar voren.

De „Weltwirtschaft” is door den oorlog teruggedrongen tot de barbaarsche „Naturalwirtschaft”; de economische banden van den internationalen handel en het vrije ruilverkeer zijn ruw verbroken; de onderlinge afhankelijkheid en samenwerking bij de totale productie heeft plaats gemaakt voor autarkie, geïsoleerdheid en strijd. Het internationalisme is teruggedrongen tot verkeerd begrepen nationalisme; de jonge, groeiachtige belangen-gemeenschap vervangen door den ouden, taaien strijd der belangen.

Ook binnen de grenzen der nationale volkshuishouding hetzelfde verschijnsel. De grondbeginselen der economische samenleving: arbeidsverdeling en samenwerking, vrijheid van handel en verkeer, vrije concurrentie der producenten als factor der prijs- en waardebeoordeling, vraag- en aanbod als regulator van de voortbrenging en van het verbruik, zij zijn alle deels werkelijk deels schijnbaar buiten werking gesteld, en vervangen door voorschriften van dwingend recht, die de productie en distributie trachten te regelen. En vooral de landbouw, als hoofdmiddel tot bevrediging

van de materiele zorg voor 't schamel-ik, ondervindt b.v. door teeltregeling, prijszetting, uitvoer- en vervoerverbod, scheurwet, etc. den invloed van het regelend ingrijpen van het Recht met de goede bedoeling, het economisch leven te ordenen in het belang der volksgemeenschap. Dat ingrijpen van het Recht, door zijn orgaan den Staat, heeft enerzijds ten doel het productiviteitsmaximum te verhoogen om den minimalen voorraad levensmiddelen te vergrooten, anderzijds om te voldoen aan den eisch der verdeelende gerechtigheid en te bevorderen een rechtvaardiger verdeling dan door het „vrije spel der maatschappelijke krachten” zou worden verkregen, nu de door een vrij ruilverkeer veronderstelde gelijkheid der ruilende partijen is uitgeschakeld.

De vraag of door dit alles het economische leven wordt gestuurd in socialistische richting, dan wel, waartoe ik mijnerzijds eerder besluit, als een door de opportuniteit geboden poging om te komen tot een noodwendig gebrekkige organisatie van het economisch individualisme, dat bij ongestoorde werking zoo schoone vruchten voor de volkswelvaart oplevert, blijve hier thans rusten.

Eveneens het punt of ook na den oorlog het economisch leven en daarmee de volkswelvaartkunde niet een meer duurzaam en nauw verbond met het Recht en zijne organen heeft te sluiten. Dan wel of men, in elk geval geleidelijk, moet streven naar de vrije en ongehinderde werking der economische wetten die in vreedestijd de materiele samenleving met zooveel succes beheerschten.

Maar omdat deze oorlogstijd in alle landen onder de problemen der reconstructie de economische vraagstukken op den voorgrond plaatst, wacht de Staathuishoudkunde de taak van hernieuwd zelf-onderzoek eerst, tot voorlichting daarna bij den wederopbouw van het economische leven.

Onder den vermaterialiseerenden invloed van de uit dezen krankzinnigen krijg voortgekomen machtsaanbidding, de afstomping van het gevoel voor recht, de verminderde eerbied voor de wet, de gedaalde publieke moraliteit en de verdere krachten van moreele verwording, verwildering en ontbinding, wordt thans ook in het nationale ruil- en rechtsverkeer als hoogste wijsheid in praktijk gebracht MONTAIGNE'S mercantilistisch sophisme: le profit de l'un est dommage de l'autre, het plat-egoïstisch beginsel „des eenen dood is des anderen brood.” Juist hierom geven de droeve tijdsomstandigheden in de eerste plaats aanleiding om bij wetenschap en praktijk der volkswelvaart niet alleen te vragen: „Wat zullen wij eten of drinken en waarmee zullen wij ons

kleeden?" maar ook om, opnieuw luisterend naar het aloude vermaan in Mattheus 1), „eerst de Gerechtigheid te zoeken," dus tegenover, althans naast het „ieder voor zich" het „suum cuique" te stellen.

* * *

Het suum cuique, het ieder zijn deel in de economische en rechtsgemeenschap is ten slotte het ideaal van elk streven naar de bereiking van de relatieve volswelvaart. Als uitdrukking van de ars aequi et boni is de Gerechtigheid de stage wil om elk te geven wat voor hem goed is en billijk.

En welke economische stelsels en rechtssystemen elkander in de geschiedenis zijn opgevolgd, *de ervaring en de historie* leeren, dat ten slotte toch steeds naar dit suum cuique gestreefd wordt als de beste benadering van de volswelvaart. Altijd is voor dit doel meer of minder duidelijk verband gelegd of gevoeld tusschen economisch leven en recht; niet alleen om te voldoen aan den eisch der verdeelende gerechtigheid maar ook om door *positieve* rechtsbepalingen te trachten de volswelvaart te *bevorderen*.

Het sociale instinct ²⁾ is altijd bezig de economische *handelingen* der enkelingen af te meten naar hunne waarde en verhouding tot het algemeene belang. En onbewust wordt als maatstaf gesteld dat het gelijke gelijk en het ongelijke ongelijk zal worden behandeld. Wij spreken van een „rechtvaardig loon," van een rechtvaardige verdeling van de lasten naar draagkracht, van een rechtvaardig belastingsysteem, van een rechtvaardige rente. Elke huisvrouw of dienstbode vindt tegenwoordig dagelijks de prijzen van zgn. „vrije" levensmiddelen onrechtvaardig, daarbij onbewust Aristoteles' eisch van het „justum pretium" herhalend, die reeds meende dat een ruil eerst dan rechtvaardig is als de behoeften der beide ruilende partijen gelijkelijk worden bevredigd. En het vaststellen van de prijzen door de Overheid, als orgaan van het Recht, door alle eeuwen heen herhaald, sinds Diocletianus in zijn prijsedict in 't jaar 301 maximum-prijzen bepaalde, is niet anders dan de erkenning van hetzelfde rechtsbeginsel dat ook het economische ruilverkeer behoort plaats te vinden op den voet van de natuurlijke gelijkheid der partijen.

Het oordeel over het al of niet rechtvaardige van een rechtsorde, die de bestaande economische verhoudingen sanctionneert, is steeds de psychologische basis, waarop de eischen van een

¹⁾ Mattheus 7 : 31/33.

²⁾ Aldus SCHMOLLER: Die Gerechtigkeit in der Volkswirtschaft. Jb. f. Gesetzgebung 1881. ...

recht der gelijkheid zijn ontstaan. Het is de hoeksteen van alle individualisme, dat gerechtigheid verlangt, evenredigheid tusschen rechten en plichten, dat gelijkheid eischt voor gelijke menschen, ongelijkheid voor zoover zij ongelijk zijn, dus het suum cuique, het ieder zijn deel naar zijn arbeidsprestatie. De tegenstelling is niet: overheidsverdeeling of wel verdeeling door middel van vraag en aanbod als regulator eener „natuurlijke” verdeeling, maar de antithese is deze: voorzoover menschelijke handelingen de verdeeling beïnvloeden, zal men steeds vragen of zij recht is of onrecht; voorzoover blinde natuurkrachten oorzaak zijn, zal de mensch er zich bij neerleggen. En nu springt het in 't oog dat vraag en aanbod niet zijn van den mensch onafhankelijke, blinde regulateurs. Wie toch heeft de bestaande verdeeling van den grondeigendom, die meestal de hoofdzaak is voor alle vermogensverdeeling, gemaakt? De natuur? Het toeval, vraag en aanbod? Neen, in de eerste plaats de agrarische instellingen van verleden en heden. Waar het klein grondbezit bestaat, kan die verdeeling worden teruggebracht tot de middeleeuwsche marke en dorpsgemeenschap, het grootgrondbezit is uitvloeisel van ridder- en feudaalwezen, terwijl, voor het tegenwoordige, instellingen als hypotheek en pachtwezen een rol spelen.

Maar ook de natuur bepaalt slechts ten deele de welvaart der individuen en volkeren, en inzoover zij dat doet, vindt niemand in de ongelijkheid iets onrechtvaardigs. Maar voorzoover de een, hetzij individu of volk, den ander in knechtschap knevelt, van zich afhankelijk maakt en onderdrukt, de economische verhoudingen eenvoudig op strijd en macht gebaseerd zijn, wordt de daaruit voortvloeiende ongelijkheid in welvaart als onrecht gevoeld.

* * *

Men is onbillijk tegenover de klassieke economie als men beweert dat eerst de historische school verband heeft gebracht tusschen staathuishoudkunde en recht.

De economische leer der *mercantilisten* staat geheel onder den invloed van de staatspolitiek, die uitsluitend gericht is op vermeerdering van macht ten koste van andere staten. Onderzoek van de verhoudingen der individuen onderling of tot den staat ontbreekt bij de mercantilisten geheel. Hun economisch stelsel gaat uit van de collectivistische gedachte dat de staat, als economische eenheid beschouwd, geplaatst is tegenover andere staten, waarmee hij in ruil treedt, en dat zijn welvaart slechts kan worden verkregen door een voor hem gunstige handelsbalans ten nadeele van anderen. Het mercantilisme — het volgens BRENTANO econo-

misch Machiavellisme — is gebaseerd op de grondgedachte van macht en strijd, ziet in het economisch leven slechts den bellum omnium contra omnes, en streeft er naar zooveel mogelijk geld in het land te brengen en te houden, tracht daartoe landbouw, nijverheid en handel, dus het geheele economische leven te leiden in de banen door het dwingend recht voorgeschreven. Het dwangrecht is hier primair, het economisch leven secundair. En toch — dit kan men STAMMLER¹⁾ toegeven — hun economisch doel om den staatsrijkdom aan geld en edel metaal te bevorderen wordt beter verklaarbaar, als men bedenkt dat men voor geld onder een bestaande rechtsorde vrijwel alles kan koopen en dus den natuurlijke rijkdom van een land kan aanvullen.

De *physiocraten* en ook ADAM SMITH waren van meening door hun leer niet alleen de productie doch ook een meer rechtvaardige goederenverdeeling te bevorderen. Het geloof aan de gerechtigheid van hunne economische stelsels was juist de kracht en wellicht een der hoofdoorzaken van het succes der natuurrechtelijke economie.

Wegens de veranderde economische omstandigheden tengevolge van de uitbreiding van het verkeer verlangden handel en industrie naar vrijheid. Onder den invloed van het individualistisch natuurrecht, dat uitgaat van de praemisse van aangeboren vrijheid en gelijkheid van den mensch en dat evenals de wetten in de natuur eeuwig en onveranderlijk zou zijn, voor alle landen en tijden van toepassing met absolute geldigheid, eischte men ook op economisch gebied vrijheid voor het individu.

Toegepast op het economisch leven, vindt dit natuurrecht²⁾ zijn uitdrukking in de physiocratie, de leer van de „constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain.” Hare stichter QUESNAY, die van scheiding tusschen economie, moraal en politiek niet wil weten, verklaart³⁾ in zijn opstel „Le droit naturel” (1765), hoe uit het instinct tot zelfbehoud zekere natuurlijke rechten van alle in sociaal verband levende menschen kunnen worden afgeleid. En zijn leerling DUPONT verklaart: c'est la connaissance de l'ordre et des lois physiques et naturelles qui doit servir de base à la science économique; les lois souverains de la nature renferment les principes essentiels de l'ordre économique.

Van dit standpunt uit worden eigendom, zekerheid van persoon en goederen, en vrijheid de zuilen der maatschappelijke

¹⁾ Wirtschaft und Recht bl. 187, 3e druk.

²⁾ BRENTANO: Ethik in der Volkswirtschaft.

³⁾ DIEHL: Die Bedeutung der wissenschaftlichen National-Oekonomie für die praktische Wirtschaftspolitik.

orde en als een van zijne *maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole* verklaart hij dat de zekerste en voordeeligste handelspolitiek voor volk en staat is la pleine liberté de la concurrence.

De Engelsche „klassieke” economie van *Adam Smith* komt, wat het verband met het Recht betreft, overeen met de leer der physiocraten.

Ook hij protesteert in naam van het natuurrecht tegen de onderdrukking der persoonlijke economische vrijheid door de overheid en hij eischt in de praktijk een laissez passer, een onthouding van den Staat van bemoeiingen met het economisch leven. De klassieke economie veronderstelt een rechtsorde die uitgaat van de natuurlijke vrijheid en gerechtigheid; zij past het natuurrecht, dat uitgaat van de aangeboren vrijheid en gelijkheid van alle individuen, toe op economisch gebied; poneert als axioma dat de belangen van alle menschen gelijk zijn en dat het eigenbelang der individuen de voornaamste drijfveer is van het economisch handelen. Omdat alle menschen gelijk zijn en dus ook gelijkelijk met die zucht naar gewin bedeed, kan uit het eigenbelang worden gededuceerd dat de welvaart van een volk het best wordt gediend door de harmonie der belangen aan de individuen zelf over te laten. Maar aan de Regeering, als orgaan van het Recht, stelt hij den eisch om zoóver mogelijk ieder lid der maatschappij te beschermen tegen de onrechtvaardigheid of de onderdrukking door ieder ander lid daarvan, m. a. w. den plicht van de vaststelling en strenge handhaving van het recht. De vrije concurrentie verschijnt bij *RICARDO* als de meest stricte gerechtigheid tegenover alle arbeiden- de menschen.

In de praktijk bleek de veronderstelde gerechtigheid der individuen niet te bestaan, en de gevolgen der laissez-faire-politiek was de onderdrukking van den zwakke door den sterkere; in plaats van de verwachte belangenharmonie was overal belangenstrijd en uiteenrukking van de maatschappelijke klassen het gevolg.

De *historische school* bracht nauwer verband tusschen economisch leven en het recht. Bij het onderzoek van het economisch leven maakt zij onderscheid tusschen de natuurlijke oorzaken van de feitelijke ongelijkheid der menschen in het economische leven en die welke aan menschen of aan het toeval waren te wijten. En terwijl zij voor de eerste zich als voor iets noodwendigs buigt, roept zij ter bestrijding van het toeval opnieuw den steun in van den Staat overal waar de economische toestanden niet

in overeenstemming zijn met de opvatting van de voorschriften van moraal¹⁾ en recht.

Zoo is men sedert het optreden der historische school en het kathedersocialisme, later door het opkomen en den snellen groei van eenzijdig collectivisme in zijn verschillenden vorm, hoe langer hoe meer er toe gekomen verband te brengen tusschen economisch leven en recht. Bemoeiing van den wetgever met de economische toestanden wordt nu niet meer, zooals bij de mercantilisten, geëischt om het economisch leven kunstmatig in bepaalde banen te leiden of om een bepaalde ideale economische organisatie te verwezenlijken. De grondvoorwaarden erkent men als gegeven en de ontwikkeling als iets noodwendigs. Maar waar binnen de door voorwaarden en ontwikkeling geschapen ordening het gevaar optreedt van overheersching van den een door den ander, van knechtschap van de eene individu of klasse door een ander, daar roept men de hulp van het Recht in om aan iedere individu of klasse het mogelijk te maken zijn persoonlijkheid tot vrije ontwikkeling te brengen. En sindsdien zien wij hoe langer hoe meer dat het Recht ook op economisch gebied te hulp wordt geroepen om de bij de klassieken reeds als feit veronderstelde persoonlijke vrijheid en gelijkheid zooveel mogelijk te benaderen, omdat alleen daardoor is gewaarborgd de mogelijkheid van het individualisme, dat inderdaad alle productieve krachten der maatschappij overeenkomstig het economisch principie kunnen worden aangewend, zoowel in het belang der individueele als der volkswelvaart. Persoonlijke vrijheid en gelijkheid zijn niet uitgangspunt, zooals de klassieken meenden, zij zijn het einddoel, het ideaal dat wellicht nooit geheel kan worden bereikt, doch waarnaar steeds de menschheid blijft streven.

Overziet men de historie der staathuishoudkunde en van het recht in onderling verband, dan kan men steeds twee beginselen elkander den voorrang zien betwisten nl. *het individualisme en het collectivisme* en daarnaast, wat den inhoud van het recht betreft, de machtsgedachte tegenover de vredesidee, den belangenstrijd tegenover de belangengemeenschap, geïsoleerdheid tegenover coöperatie. Wat het eerste punt aangaat, meen ik dat het individualisme de zege behaald heeft. De gebruikelijke opvatting, als zou er strijd bestaan tusschen de begrippen individualisme en collectivisme, tusschen individu en gemeenschap, tusschen vrijheid en gebondenheid door het Recht, lijkt mij niet juist.

¹⁾ Vgl. ook BRENTANO, Ethik und Volkswirtschaft in der Geschichte, 1902.

Het historische ontwikkelingsproces wijst duidelijk op een tendens naar verbizondering; de hoofdbeweging in de beschavingsgeschiedenis is er een naar differentiatie en individualisering, die meebrengt dat uit oude primitieve collectivistische instellingen zich de persoonlijkheid langzaam maar zeker ontwikkelt.

Wij zien b.v. hoe uit het oude gemeenschappelijk grondbezit de private eigendom van den bodem is ontstaan. Hoe van het eerste slechts hier en daar enkele resten als symbool van taaie doch vergankelijke rechtsinstellingen zijn overgebleven.

Het individualisme staat op de eerste plaats der groote bewegingen en stroomingen van het beschavingsproces zoowel in economisch en staatkundig als ook in geestelijk opzicht.

De losmaking van de oude economische gemeenschap bracht mee een vrijwording van locale overheersching der landsheeren, waarvan de zgn. boerenbevrijding een merkwaardig voorbeeld is. De economische verhoudingen wijzigen zich nog verder; in den „goeden, ouden tijd” was het verband tusschen de verschillende volksklassen veel nauwer dan tegenwoordig. De grootste bron van volkswelvaart was de landbouw en de arbeider behoorde tot de familie van boer of pachter; de industrie werd op veel kleinere schaal gedreven en ook daar bestond een veel nauwere band tusschen patroon en werkman. De landbouwstaat ontwikkelde zich tot industriestaat, deze tot handelsstaat; de aanwas van de bevolking leidde tot meer intensieve productie; de natuurlijke hulpbronnen werden door menschenlijken arbeid productiever gemaakt; de factoren „kapitaal” en „arbeid” gingen den factor „natuur” meer en meer aanvullen; de grootindustrie kwam op, de fabriek nam de plaats in van de eenvoudige werkplaats; de concentratie der bedrijven nam een aanvang.

Die economische ontwikkeling maakt den individu dus eerst los uit de oude gemeenschap; brengt de persoonlijkheid dus meer en meer naar voren, maakt de persoon vrij en heeft ten gevolge de vrijheid van bedrijf, de vrijheid om te gaan arbeiden waar men wil; lost de economische gebondenheid op en stelt daarvoor in de plaats de economische zelfstandigheid van den individu.

Maar ook naast de historische verbanden heeft de persoonlijkheidsidee zich krachtig ontwikkeld. Op economisch gebied was het de handel, die voor den arbeid der individuen de grootst mogelijke vrijheid opeischte om zoowel de productie als de afzetgebieden zoo ruim mogelijk te maken. Ook hier sloeg de persoonlijkheid haar vleugels steeds breeder uit; eischt daarvoor ook verbreking en omverwerping van alle belemmeringen, van boven af haar gesteld; heeft daarvoor ook noodig de op-

ruiming van allerlei in oude dogma's wortelende opvattingen en de daarop gebouwde kunstmatige territoriale belemmeringen. Het toenemend verkeer, de reusachtige vooruitgang der wetenschappen en vooral der moderne techniek en natuurwetenschappen in 't algemeen, hebben den mensch losgemaakt van plaatselijke gebondenheid en hem een onafzienbaar arbeidsveld gegeven. De mazen van het verkeersnet verdichten zich voortdurend; steeds grooter en dichter maatschappelijke webbe omspant de individuen der verschillende landen; dat toenemend verkeer dwingt den mensch de basis van zijn leven en werken, zijn hopen en streven steeds breder te nemen; het wereldverkeer, zoo stoffelijk als geestelijk, zuigt hem als 't ware op in dien stroom en dwingt hem zijn geheele levenssfeer en zijn gezichtskring ruimer te trekken; stelt hem in één woord tot devies „Die Welt ist dein Feld“, en geeft hem daardoor een veel breederen grondslag voor de ontwikkeling van zijn persoonlijkheid dan ooit te voren door plaatselijke gebondenheid aan engen kring mogelijk was.

De economische mensch, de wetenschappelijke mensch van tegenwoordig zijn cosmopolitische individuen.

Zoo is het individualisme ¹⁾ een historische kracht en niet slechts methodologisch hulpmiddel bij de verklaring van het economisch leven. Het bestaat onafhankelijk van natuurrechtstheorieën en is de vitale grondslag van het verkeersrecht. Het is de historische drijfkraft geweest voor de bevrijding der arbeiders uit hoorigheid of afhankelijkheid; het hangt nauw samen met de evolutie van den eigendom, met het doorbreken van de vrijheid van gedachte, geloof, woord en geschrift, met de ontwikkeling der volksregeering en met alles wat de maatschappij nader brengt tot de idee der zelfverantwoordelijkheid en zelfbestemming. Het is de quintessence van de rechtsorde, die de vrijheid toepast op het verkeersleven.

En de huidige tegenstrooming naar het *collectivisme*, het schijnbaar overheerschen van de gemeenschapsidee, heeft ook ten doel de individueele persoonlijkheid te volmaken, door de feitelijke ongelijkheid in de ontwikkelingsvoorwaarden der individuen zoo mogelijk weg te nemen of te verminderen.

Het zou te ver voeren hier al de oorzaken van het tegenwoordige collectivisme in extenso historisch te vervolgen.

In laatste instantie hebben zij alle samengewerkt tot de opvatting, dat de werking van het eigenbelang, het onbeperkte

¹⁾ Prof. HENRY ADAMS: Volkswirtschaft und Rechtsordnung.

vrije spel der maatschappelijke krachten niet meer in overeenstemming is met het gerechtigheidsideaal. De economische vrijwording van den arbeid had geen gelijkheid doch groote ongelijkheid tengevolge; de factoren kapitaal en arbeid werden hoe langer hoe meer van elkander verwijderd en het groeiende overwicht van het eerste en vooral de technische ontwikkeling van het grootbedrijf staan de economische zelfstandigheid van den arbeider in den weg.

Het gevoel van onvrijheid en ongelijkheid, de harde onzekerheid in het stoffelijk bestaan, het schrijnend besef dat de mensch slechts als arbeidskracht, als elke andere marktwaar wordt getaxeerd, uitsluitend als productie-factor, als nuttigheidselement wordt beschouwd, het tekort ook aan innerlijke welvaart vooral veroorzaakt door de onbevredigdheid in den, door te ver doorgedreven arbeidsverdeling noodwendig onpersoonlijk, mechanisch geworden arbeid, het besef dat de arbeider is geworden tot verlengstuk van de machine, het gevoel van vereenzaming van de individu bij toegenomen economische afhankelijkheid, — al deze oorzaken tezamen verklaren enerzijds den blindwoedenden belangenstrijd tusschen individuen, klassen en volken waardoor het „ieder voor zich” tot levensleus wordt verheven, anderszijds hoe opnieuw het collectivisme en zijn orgaan de staat, met zijn dwangrecht tot afgod gemaakt wordt.

Aan den eenen kant wordt de bemoeiing van Staat en Recht met het economische leven verlangd als strijd en machtsmiddel om bijzondere belangen te behartigen, anderzijds om integendeel de strijdgedachte te vervangen door de idee van den socialen vrede.

En hier raken wij het andere boven aangeroerde punt, hoe bij het historisch verband van economisch leven en Recht twee andere begrippen elkander kruisen nl. de idee van economisch isolement, gebaseerd op macht en op *strijd der belangen*, en anderzijds het besef van *belangengemeenschap* door socialen vrede en coöperatie.

De economische verhoudingen — ik zeide het reeds — waarop de theorie van het oude individualisme paste, hebben sindsdien een geweldige verandering ondergaan. En de ontwikkeling der rechtsorde is bij de economische ontwikkeling ten achtergebleven. Veranderingen in afzetverhoudingen en in de techniek der productie hebben groote verschuivingen in de economische verhoudingen veroorzaakt. Nieuwe methoden en nieuwe bedrijfsvormen hebben de oude verdrongen; nieuwe handelsvormen hebben koper en verkooper, producent en consument van elkander verwijderd, die in het verdwenen localisme dichter bij elkander stonden. Door het wereldverkeer is de wereldmarkt geschapen,

de grootindustrie ontstaan en de voornaamste hinderpaal voor kapitaal-concentratie weggenomen, zoodat thans met QUESNAY kan worden gesproken van ces capitaux qui ne connaissent ni patrie ni royaume. De factoren kapitaal en arbeid en daarmee de verschillende klassen der bevolking staan vijandig tegenover elkaar.

En in den belangenstrijd vergenoegen de menschen zich niet met een staatsinmenging die zich er toe bepaalt om allen de voorwaarden van een behoorlijk bestaan te waarborgen; zij verlangen dat de staat hun bijzondere belangen tot de zijne zal maken; de heerschende klassen, om hun economisch overwicht te doen behouden, de andere, om door hunnerzijds de politieke macht te veroveren door wetgeving eenzijdig hunne klassebelangen te behartigen. Zoo wordt het Recht slechts beschouwd als politiek instrument, als machtsmiddel tot behartiging van bijzondere individueele of klassebelangen.

Wij leven in een tijd van het nieuw-Mercantilisme. Terwijl de economische wetenschap tot het inzicht leidde dat de handel beiden ruilenden partijen voordeel brengt, beide een gemeenschappelĳk belang hebben, hierin bestaande dat de ruil aan elk hunner voor hetgeen hij minder noodig heeft iets verschaft wat zijn behoefte in meerdere mate dient, en dat zij dus door vrijen handel die voorziening in behoeften zoo ruim mogelijk moeten maken, zien wij in de praktijk de economische verhoudingen van individuen, klassen en volken opnieuw gebaseerd op de mercantilistische gedachten van macht en strijd, isolement en autarkie.

De grondslag van het individualisme, de persoonlijke vrijheid, de leer dat het voor den enkeling moreel is zichzelf tot gelding te brengen, is ontaard in de meest egoïstische praktijk van zelf-expansie. De verhouding tusschen individuen is niet meer de uitdrukking van SMITH' arbeidsverdeeling of van STUART MILL's arbeidsgemeenschap, maar ontaard in een streven naar macht om anderen te overheerschen en zijn wil op te leggen. De verkooper is er slechts op uit den koper ten eigen bate te exploiteeren; de producenten om elkander dood te concurreeren; het kapitaal om den arbeid van zich afhankelijk te maken; de theorie van den klassenstrijd ziet in de verhouding der verschillende groepen der bevolking slechts een economische machtsverhouding en in het recht slechts een politiek instrument tot eenzijdige verplaatsing van die macht; het internationale verkeer is grootendeels gebaseerd op de mercantilistische grondgedachte dat de welvaart van het eene volk slechts verkregen kan worden ten nadeele van andere. Hetgeen heeft geleid tot een handelspolitiek van economisch isolement, belemmering en protectie, die aan de oorzaken van wrijving, voortvloeiende uit de natuurlijke ongelijkheid der

verschillende volkeren, nog kunstmatig twistpunten toevoegt, waardoor de belangenstrijd noodwendig op oorlog uitliep. De dogma's dat de welvaart van individu, klasse of volk steunt op macht, en dat zijn belangen noodwendig strijdig zijn met die van anderen, voeren tot onvrede en onrecht. Zij werken voor de volkswelvaart oneconomisch, omdat zij gericht zijn op vernietiging en nadeel.

In het economisch leven zien wij dus tegenwoordig een strijd van twee beginselen: eenerzijds de op de machtsgedachte gebaseerde leer van den belangenstrijd, uitlopend op den bellum omnium contra omnes, op autarkie en economisch isolement. Anderzijds de op de feitelijke economische ontwikkeling gebaseerde belangengemeenschap, berustend op de reële en steeds vermeerderende onderlinge afhankelijkheid, op samenwerking door verdeling van den gezamenlijken arbeid. De leer van het egoïsme, van den homo economicus, beziel met één allesbeheerschende drift, de auri sacra fames, contra den mensch als afhankelijk lid van de rechtsgemeenschap. En nu lijkt het mij de taak van het Recht om in het belang van een zoo groot mogelijke volkswelvaart den socialen vrede te bevorderen, de economische instellingen daaraan te toetsen en daaruit weg te nemen al die oorzaken van twist die niet noodwendig voortvloeien uit de natuurlijke ongelijkheid en de gevolgen hiervan voor de zwakkeren te verzachten.

* * *

Hier raken wij dus de vraag waarin *de verhouding* bestaat *tusschen economisch leven en Recht* en wat hunne beteekenis is voor elkaar in verband met de volkswelvaart. Alle *doel van het economisch leven* is bevrediging van behoeften. Huishouden beteekent: zóó disponeeren over middelen tot bevrediging dat men er wél bij vaart; het sluit in zich waardeeren van de op behoeften gebaseerde belangen tegenover elkaar om ze zoo volledig en goed mogelijk te behartigen met het minimum der beschikbare middelen. Om dit te kunnen doen moet in de eerste plaats worden gezorgd dat de middelen er komen en vermeerderen. Deze omschrijving van de economische taak voor de welvaart past gelijkelijk op de private, individueele als op de gemeenschaps- of volks- of staathuishouding. Het sociale in de volkshuishouding zit niet uitsluitend in het verwezenlijken van de distributieve gerechtigheid, maar vooral hierin dat *alle* krachten der maatschappij zoo productief mogelijk zijn. Zorg voor de volkswelvaart is dus in de eerste plaats bevordering van het productievermogen

der individuen en klassen van de bevolking, zoodat aller behoeften en belangen zoo goed mogelijk bevredigd worden, zoodat allen zoo mogelijk te-vreden, geneigd tot vrede zijn. Het welvaartsbegrip als tevredenheid is het doel, dat als alle idealen nooit geheel bereikbaar, niettemin door elke huishouding wordt nagestreefd zoowel door de private als de volkshuishouding op precies dezelfde wijze.

Hiermede is tevens het economisch *doel van het Recht* gegeven. Vat men de rechtsorde niet beperkt op tot het begrip van het positieve recht, doch als het cement der gemeenschap, dan is ook de economische taak van het Recht de verschillende strijdende private- en klassebelangen tegenover elkander te waardeeren uit het oogpunt van het grootere gezamenlijke belang.

Of men nu met VOIGT meent, dat het te doen is om verzoening van private belangen, dan wel met KOHLER het doel van het recht ziet in opheffing van den strijd tusschen het individueele en het gemeenschapsbelang, in elk geval is de taak van het recht om het economisch leven, dat zonder recht een bellum omnium contra omnes zou zijn, vreedzaam te organiseren. Omzetting derhalve van belangenstrijd in belangenharmonie, van macht en strijd in recht en vrede, met het uiteindelijke doel om alle maatschappelijke krachten van individuen en klassen, en op internationaal gebied van de verschillende volken, inderdaad hun maximum productiviteit te laten presteeren om daarna aller behoeften zoo ruim mogelijk te bevredigen. Doel van het Recht is de vreedzame ordening van het economisch verkeer, kortweg gezegd de sociale vrede, omdat deze is de maximaal te bereiken volkswelvaart.

Daardoor toch waarborgt de rechtsorde dat alle maatschappelijke krachten, die anders door strijd in beslag worden genomen, productief werkzaam kunnen zijn voor het verschaffen van bevredigingsmiddelen. Tegelijkertijd voorkomt de rechtsorde vernietiging van goederen door den strijd, terwijl zij voorts heeft te zorgen dat de een zich niet verrijkt ten koste van den ander, den een niet in knechtschap brengt van den ander. De vooruitgang — aldus Yves Guyot¹⁾ — staat in rechte evenredigheid met de heerschappij van den mensch over de goederen en in omgekeerde evenredigheid met den dwang van den eenen mensch over den anderen. Zoo voert de rechtsorde tot inperking der persoonlijke vrijheid; doch dit is niet meer dan schijn, want slechts de persoonlijke willekeur, de eigen macht wordt beperkt, terwijl juist door het Recht de machtssfeer, waarbinnen ieder slechts op eigen macht is aangewezen, wordt vervangen door

¹⁾ Hypothèses du lendemain de la guerre. J. d. E. 15 Aug. 1917

de rechtssfeer die de vrijheid ook voor den zwakkere een steun en waarborg geeft. Maar door de inperking van de persoonlijke willekeur, van de macht van den sterkste, bevordert het Recht de welvaart van het geheel, omdat het door alle productieve krachten aan de voortbrenging te doen deelnemen, den goederenvoorraad vermeerdert, de beschikking er over vergemakkelijkt, en door de zekerheid van persoon en goederen de waarde dier goederen verhoogt. Zien wij niet in de droevige geschiedenis van Rusland in deze dagen hoe met het wegvallen van de rechtsorde de economische waarde der goederen enorm is gedaald? Hoe als de organen van het Recht, de Staat, de Wetgever, de Regeering niet zorgen voor den socialen vrede, dit ten leste uitloopt op ontwrichting van het geheele economische leven door oproer en revolutie? Juist daarom is de vreedzame ordening van het maatschappelijke leven, de rechtsvorming, een zoo bij uitstek economische taak. De rechtsordering beteekent de bevordering van het economisch principieel niet door den wil van het individu, maar door een algemeene, sociale instelling die meer of min allen ten goede komt.

Ubi societas, ibi jus. Waar een gemeenschap is, is er recht. Geen recht zonder verkeer, doch ook geen verkeer zonder recht. „Recht ohne Wirtschaft ist leer, Wirtschaft ohne Recht ist formlos,” meende reeds KANT. Met het verkeer wordt dus het recht geboren; met den groei der gemeenschappelijke belangen van stoffelijken aard vermeederen ook de rechtsbanden waarmede de menschen, de deelen des lands, de verschillende landen onderling worden verbonden. En daar het verkeer in de allereerste plaats bevrediging van economische behoeften ten doel heeft, is ook het verkeersrecht in hoofdzaak een stuk economische wetgeving. Zooals het verkeer economische doeleinden beoogt, zoo staat ook het recht in dienst van het economische leven. En terwijl het verkeer het recht doet ontstaan, bevordert dit op zijn beurt het economische leven overeenkomstig de wet der *wisselwerking*, die alle leven karakteriseert.

Op een ander punt zij nog gewezen, nl. de *bewegelijkheid* van het recht. Al te veel wordt het recht beschouwd als iets stabiels, als iets dat, eenmaal neergelegd in de wetsformules, aan geen verandering meer onderhevig is. Doch ook de inhoud der rechtsbegrippen is onderhevig aan de wet van het eeuwig veranderlijke van alle aardsche dingen. „Recht ist und wird mit dem Volke” (VON SAVIGNY); het is niet iets stabiels omdat het economisch leven, de groote bron van het recht, zelf voortdurend in deining en beweging is. Hier dreigt voor de economische orga-

nisatie gevaar; want zoolang de formeele uitdrukking van wat als Recht geldt, de wet, onveranderd bestaan blijft, kan de rechtsorde, omdat zij achter blijft, op verdere ontwikkeling remmend werken, zoodat dan de wet niet meer overeenstemt met de feitelijke economische ontwikkeling, maar ook niet meer met de veranderde opvatting van Recht. In waarheid zijn de rechtsvormen niet meer dan het beschermend hulsel, de schaal waarin de belangen en behoeften veilig en zeker worden gesteld. Zoo is het recht volgens JHERING „die Form der Sicherung der Lebensbedingungen der Gesellschaft”. De behoefte aan deze zekerstelling van de bestaans- en levensvoorwaarden der maatschappij heeft het recht geschapen. Zoo verhouden rechtsleven en economisch leven zich dus als *vorm en inhoud*; het eerste is het product maar tevens bestaansvoorwaarde voor het laatste.

De rechtsvorming wordt in de eerste plaats bepaald door de economische noodwendigheid; zij is in haar ontstaan en groei niet of moeilijk te begrijpen zonder de economische ontwikkeling der maatschappij te beluisteren. De levensvoorwaarden der maatschappij, die tot hare *formeele* zekerstelling het Recht noodig hebben, vorderen *naar hinnen inhoud* de bevrediging van *economische* behoeften.

Zeker, tot de levensvoorwaarden behooren óók de „hogere”, de immaterieele behoeften; en stellig wordt ook de maatschappelijke ontwikkeling beïnvloed door de onstoffelijke macht der Idee. Maar inderdaad dient het lagere, het economische leven de „hogere” belangen beter en zekerder dan schoone gedachten en geestdriftige woorden alleen. De ideëele krachten van familiezin, van aanhankelijkheid aan geboortegrond, van nationaliteitsgevoel en vaderlandsliefde hebben zeker aan de ontwikkeling van den modernen staat medegewerkt, evenals de idee der humaniteit, der menschenliefde en het gemeenschappelijk bezit van groote, geestelijke cultuurbelangen de internationale gemeenschap bevordert. Ook de hooge beteekenis van de idee der gerechtigheid, de rechtsidee zelve, wordt geenszins ontkend. Maar al deze schoone vruchten van den maatschappelijken boom hebben in laatste instantie toch hun ontstaan te danken aan de wortels, die diep in het donkere, soms vuile, maar niettemin vruchtbare en levenwekkende economische leven hunne vertakkingen hebben, om daaruit het levenssap op te zuigen. De onstoffelijke belangen zijn als 't ware de nevenproducten der materieele, en van het economische leven geldt, wat de dichter zegt van den koopman: „Güter zu suchen geht er, doch an sein Schiff knüpft das Gute sich an.”

Wat beteekent nu die verhouding van recht tot economisch leven? Hier raak ik een bekende twistvraag, en wel deze. Of nl. het Recht het economisch leven beheerscht, dan wel of omgekeerd dit laatste trots alle wetsvoorschriften toch de sterkste is en zich slechts zoolang vrijwillig aan het Recht onderwerpt als dit overeenkomt met zijne behoeften.

Eeërzijds staan zij die meenen dat het Recht in staat is het economisch handelen der menschen te bepalen en dat het Recht en zijn organen, Staat en Wetgever, als staande boven en buiten het economisch leven, dit zouden kunnen dwingen in hun banen. Anderzijds de meening,¹⁾ dat het economisch leven primair is, wel aan de rechtsorde onderworpen, maar aan een zichzelf gegeven recht, dat moet veranderen met de veranderde economische verhoudingen. Ziet hier een schijnbaar theoretisch vraagstuk, dat echter van principieele en praktische beteekenis is voor de rechtsvorming en voor de vrije ontwikkeling van het economisch leven zelf.

Het zou te ver voeren dit probleem hier volledig te behandelen. Mij komt het met STAMMLER²⁾ voor dat economisch leven en Recht niet moeten worden beschouwd als afzonderlijke maatschappelijke grootheden, die als in strijd elkander de macht betwisten. De opvatting van een absoluut Recht, dat het economisch leven zou kunnen dwingen in een keurslijf, steunt m.i. op de mercantilistische machtsgedachte in de maatschappij. Alle recht bestaat ter wille van de menschen; en deze zelf zijn het, die zich hun eigen recht geven, dat voldoet aan hunne behoeften. Dan is dus ook het Recht niet iets wat buiten den mensch staat, maar in zijne behoeften, in de eerste plaats de economische, wortelt.

Dat de rechtsinstellingen afhankelijk zijn van de economische behoeften en zich wijzigen met de verandering in economische toestanden, blijkt, zooals VOIGT³⁾ aantoon, uit de geschiedenis van het eigendomsrecht. Het eigendomsinstituut — afgescheiden van de vraag of privaat- of gemeenschappelijk eigendom het meest gewenscht is — is een economische noodwendigheid. De rechtsregeling laat zich verschillend denken; over privaat- of gemeenschappelijk eigendom kan men strijden, over eigendom zelf niet. Nooit kan men een algemeene regeling van het beschikkingsrecht over goederen uit den weg gaan, zonder welke een vreedzame

¹⁾ B.v. ook LIEFMAN, Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, 1917.

²⁾ STAMMLER: Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung, 1914.

³⁾ VOIGT: W. u. R. Zeitschrift für Socialwissenschaft

volkshuishouding onmogelijk is. En de tegenwoordige regeling, het privaatgrondbezit, is hieruit te verklaren dat de oorspronkelijke gemeenschapseigendom werd opgegeven zoodra de organisatie van den landarbeid niet meer voldeed aan de eischen van een verbeterde techniek en de verhoogde intensiteit van het bedrijf.

Oefent het Recht, eenmaal tot wet geworden, zijnerzijds heerschappij uit over het economische leven, *men hoede zich voor overschatting* van zijn economische functie. Een rechtsorde, die het vrije verkeer tracht te waarborgen, oefent nauwelijks een directen dwang uit op de economische handelingen der menschen, maar laat ieder binnen zijn rechtssfeer vrij schalten en walten. Daarom is het onjuist de gebreken en misstanden in de economische toestanden aan het Recht en zijne organen te wijten. Want — VOIGT wijst hierop terecht — alle economisch leven is tot op zekere hoogte beheerscht door een laissez-aller, laissez-passer, omdat ook in de strafste communistische organisatie toch ook de individuen de producenten zijn, die vrijheid van beweging noodig hebben en omdat geen gezag bij machte is hen tot economisch handelen te dwingen. Het is — aldus LIEFMAN — een kolossale dwaling te meenen dat de rechtsorde het ruilverkeer organiseert. Dit doet tenslotte, hoever men ook wil gaan met staatsbemoeiing met het economisch leven, hoe zeer men ook het Recht daarop van invloed wil doen zijn, toch steeds het individueele streven naar materieel gewin als uitvloeisel van de wet van 't zelfbehoud. „Das private Gewinnstreben ist es das den ganzen Tauschverkehr organisiert.“¹⁾

Wat mogen wij dan voor de volkswelvaart van de rechtsorde verwachten?

Met een beroep op het dwangkarakter van het Recht is men geneigd bij den wetgever alle heil te zoeken. De veel bestreden vraag, waarin tenslotte de verbindbaarheid van het Recht is gelegen, daar latende, komt mij LIEFMAN'S meening juist voor, dat „das Recht niemals nur einen einzigen Tauschakt zu stande gebracht hat“, en dat in elk geval „eine ausschliesslich durch Zwang sich dauernd verwirklichende Rechtsordnung ein Unding“ is. (JELLINECK.) De gangbare meening die het criterium van het rechtsbegrip zoekt in het dwangmoment, is slechts in zoover juist als men denkt aan uiterlijken dwang als preventief werkenden factor.

¹⁾ LIEFMAN: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre bl. 43 en 51.

Het eigenlijke dwangmoment ligt meer in de economische noodwendigheid zelve, die geboren is uit het gemeenschappelijk belang van degenen die een ruil aangaan. Het is die innerlijke drang tot voldoen aan economische behoeften, die volgens PREUSS ¹⁾ den rechtsdwang heeft doen geboren worden. Waar de staatsorganisatie is volgroeid, treedt de innerlijke drang terug voor den formeelen rechtsdwang; maar waar dit nog niet het geval is, zooals in het internationale verkeer, daar blijkt duidelijker dat het gezamenlijk belang om economische behoeften te bevredigen de eigenlijke schepper is van het recht dat men wel gedwongen is na te leven. Zoo wortelt het volkenrecht rechtstreeks in het economische leven.

Het Recht kan dus niet duurzaam het economisch leven in een bepaalde organisatie dwingen; dit heeft zijn eigen wetten en laat zich niet beschoolmeesteren. Welke rechtsorde men zich denkt, de individualistische of de socialistische, steeds zal aan de burgers tot ontplooiing van al hun productieve krachten, vrijheid, een laisser-faire moeten worden gelaten, omdat dit is een psychologische noodwendigheid en omdat het zoowel bij individualisme als bij collectivisme toch steeds te doen is om de persoonlijkheid zoowel in economisch als in geestelijk opzicht, te volmaken, tot meerdere welvaart te brengen. Die ontwikkeling is onbestaanbaar bij staatsdwang, die aan de vrije individueele ontwikkeling hinderpalen in den weg legt of bestaan laat, of die ontwikkeling van boven af wil regelen.

Bewijst niet het tegenwoordige economische oorlogsrecht opnieuw dat geen wetgever het economisch leven naar zijn wil vermag te modelleren? dat hij op onoverkomelijke moeilijkheden stuit als hij maatregelen doorzet in strijd met de wetten waarnaar het economisch verkeer zich regelt? Wanneer b.v. getracht wordt prijzen voor te schrijven, die in strijd zijn met het algemeen waardeoordeel, wint dan niet de economie het van het Recht, gaat dan niet, zooals de praktijk aantoonde, de natuur boven de leer?

Maar het Recht wordt in zijn regeling van het economisch leven ook beperkt door het beperkte menschelijk kunnen. Wat de mensch nu eenmaal niet kan, daartoe kan geen recht of wet hem dwingen. Niet de theoretisch aangenomen eindeloosheid der menschelijke behoeften in verband met de steeds beperkte voorraad economische goederen lijkt mij — met LIEFMAN — de oorzaak van het relatieve welvaartstekort, als wel de beperktheid van 's menschen arbeidsvermogen. En in dit verband moge

¹⁾ Das Völkerrecht im Dienste des Wirtschaftslebens.

er op worden gewezen hoe de vrije concurrentie en het vrije arbeidscontract, hoe zeer zij ook zijn de grondslagen van het economisch-maatschappelijk leven, in de praktijk leiden tot on-economisch gebruik van de Urquel der volkswelvaart, de menschelijke arbeidskracht.

Daargelaten de vraag of het centrale probleem der economie moet worden gezocht in het waardeprobleem, of in de behoefte, dan wel in de menschelijke arbeidskracht ¹⁾, of men dus in dit opzicht niet terug moet naar ADAM SMITH, die den grondslag van de volkswelvaart in den arbeid zocht, wil het mij voorkomen dat voor de beantwoording van de vraag wat de rechtsorde voor de volkswelvaart moet presteeren in de eerste plaats aan het menschelijk arbeidsvermogen als de volkskracht, aandacht moet worden geschonken.

In welke richting het Recht werkzaam kan zijn tot verhooging van de volkswelvaart?

Het criterium van de relatieve doelmatigheid van een bestaande rechtsorde bestaat hierin of en in hoever het gelukt is den *socialen vrede te bevorderen*.

Sociale vrede! Een groot woord? Ja voor hem die niet in staat of onwillig is de teekenen des tijds te verstaan. Voor wie niet beseft dat de diepere oorzaak van broodopstand en baldadig verzet, van burgerkrijg en revolutie in laatste instantie is gelegen in het gevoel van onrecht te lijden. En het beroep op den rechtssteun in den zoo ongelijken strijd om het bestaan, dat gaat door de groote gelederen van den arbeid, is behalve een drang naar sociale gerechtigheid een roep naar meer economische vorming van het productieproces, zoodat in de allereerste plaats een eind wordt gemaakt aan de ontzachtelijke energie-verspilling der menschelijke arbeidskracht. Van de economische goederen is de mensch het kostbaarst. „Jedes Ding auf Erden hat einen Marktpreis, der Mensch allein hat Würde” zegt KANT. Maar in de mercantilistische praktijk der economisch-maatschappelijke verhoudingen tusschen individuen en klassen en volken gaat men uit van den waan alsof de menschelijke arbeidskracht een in zoo ruimen overvloed voorhanden goed is, dat er zooveel van mag worden verkwist als men wil.

In de veeteelt heeft leven en gezondheid van elk stuk vee een zeer bepaalde en hooggeschatte waarde, maar de waardij van het menschelijk leven en zijn arbeidskracht als economisch goed wordt niet geacht. Dit is de mercantilistische waan, die ten

¹⁾ Zooals RUDOLPH GOLDSCHIED in zijn boek *Menschenökonomie* 1908.

grondslag ligt aan de machtsgedachte, aan de autarkie van individuen en staat, aan het economisch isolement, aan de theorieën van den belangenstrijd, den klassenstrijd, den strijd der nationale interessen. Deze theorieën zijn door en door onecoonomisch, en trouwens niet in overeenstemming met de feitelijke wereldontwikkeling, die gaat van isolement naar onderlinge afhankelijkheid en gemeenschap. De wetgever, wil hij de volkswelvaart dienen, zorge in de eerste plaats voor socialen vrede! Daarvoor is noodig *los te laten de fatalistische gedachte dat de mensch in zijn economisch leven is onderworpen uitsluitend aan absolute onveranderlijke „natuurwetten“*, waartegen „toch niets te doen” is, zooals b.v. MALTHUS' bevolkingswet, die den mensch tot duurzame ellende veroordeelt, de ijzeren loonwet die het loon steeds zou houden op het peil van een minimum-lijdersbestaan.

Daartoe is noodig de algemeen doordringende overtuiging dat het menschelijke instellingen zijn waaronder wij leven en dat de menschen en de gemeenschap zelf mede-verantwoordelijk zijn voor de ellende die zij met en door elkaar ondervinden; dat alle werking van het eigenbelang en den belangenstrijd kan worden verzacht door op te zoeken wat hen verbindt, het gemeenschapsbelang, de uitdrukking van de gerechtigheid waarvan alle sociale vooruitgang afhangt.

Toepassing dus in de eerste plaats van het economisch principie op de menschelijke arbeidskracht, om met zoo weinig mogelijk kosten de behoeften te bevredigen; toepassing dus ook voor den mensch van de veel gesmade boerenwijsheid, die de paarden spaart en verzorgt.

Dan moet de arbeid als de volkskracht worden beschouwd, als het organisch volkskapitaal, waarin de individu in plaats van verkooper als deelhebber beschouwd wordt.

Dan moet ook *de vrije concurrentie* waardoor thans producenten en consumenten, en deze onderling elkander vermoorden, „doodconcurreren”, worden *geleid in de richting van productieve coöperatie* door bevordering van bedrijfsconcentratie.

Men moet erkennen dat het productieproces door de voortdurend verder gaande arbeidsverdeeling en onderlinge afhankelijkheid niet langer is een individueel, doch een vergemeenschappelijkt, een collectief proces is geworden. Het individualisme is niet blijven staan bij den individu; het bestaat niet meer in een geïsoleerd leven maar in samenwerking met anderen in een maatschappij met erkenning van steeds verder gaande afhankelijkheid. De ontwikkeling van de persoonlijkheid wordt juist gekenmerkt door een teruggang van de autarkie, de zelfgenoeg-

zaamheid, de vijandige gezindheid tegenover anderen, naar de associatie en gemeenschap; het individueele eigenbelang wordt steeds meer deel van het belang der gemeenschap. „Kein Staat” — aldus KOHLER ¹⁾, en dit geldt ook den individu — soll den Gedanken haben dass er vollständig isolirt ist; sondern jeder soll sich mit dem Bewusstsein tragen dass er einen Teil der grossen Staatengemeinschaft bildet und nur in und mit dieser zu wirken hat.” Economische afzondering — zegt JHERING — is een doodzonde, want de hoogste wet der historie is de gemeenschap tot verhooging van de persoonlijkheid.

Wil men recht en vrijheid behoeden als ideaal, waarnaar men moet streven als basis van de rechtsorde, dan moet de wetgever *trachten het „draagt elkanders lasten” te verwezenlijken.*

Dan moet dus ook als economische noodwendigheid gestreefd worden naar herstel van den vrede tusschen de beide grootmachten der maatschappij, het kapitaal en den arbeid. Doch dan moet men loslaten het idee dat ook de eigendom is een onveranderlijke instelling van het natuurrecht, die zou staan buiten de werking der evolutie.

Voorwaarde voor de economische vrijheid is het *besit van economischen eigendom*. Dit is de gemeenschappelijke gedachte van alle sociale hervormingsplannen, socialisme, communisme, coöperatie, copartnership, winstdeeling door tantièmes, nationalisatie der productiemiddelen. Al die plannen — afgezien van hunne uitvoerbaarheid — erkennen de noodwendigheid van eigendom. En nu is dit een der oorzaken van de vijandschap tusschen werkgever en arbeider, dat bij arbeidscontracten geen economische verantwoordelijkheid bestaat, omdat de arbeider gewoonlijk geen economisch eigendom heeft dat als pand kan dienen voor de naleving van het contract. Hieruit verklaart Prof. ADAMS de vijandschap waarmee de arbeiders hun eischen stellen, omdat zij geen eigendomsbelang hebben bij de onderneming waarin zij als aanhangsel der machine werken; omgekeerd zoekt de werkgever steun bij het gezag, omdat hij meent dat er geen ander middel voor hem bestaat. Dit verklaart den oorlogstoestand in de geheele economische wereld, die de welvaart hoe langer hoe meer bedreigt. Wil men dus de volkswelvaart bevorderen door het Recht, dan dient de wetgever vooral hierop uit te zijn dat hij door sociale wetgeving den vrede tracht te herstellen.

En dit kan op den duur niet anders dan door de beide partijen kapitaal en arbeid weer te verzoenen door hun feitelijk reeds bestaand gemeenschappelijk belang ook in de wet sterker tot

¹⁾ Lehrbuch der Rechtsphilosophie, bl. 209.

uitdrukking te brengen. Niet door werkstakingswetten en dergelijke eenzijdige dwangmiddelen, doch veeleer in de richting van *economische opvoeding van werkgevers en arbeiders*. Het zou te ver voeren hier concrete maatregelen te bespreken. Volstaan moge worden met te wijzen op enkele punten. In 't algemeen kan de Fransche wetgeving hier ons tot voorbeeld strekken. Geen eenzijdige opvatting van sociale wetgeving als „Arbeiterfürsorge”, doch als economisch opvoedingsinstituut tot verhooging van de maatschappelijke productie. Bij voorkeur zonder staatsdwang, in vrije overeenkomst tusschen werkgevers en werknemers, waarbij de Staat alleen optreedt om regels te stellen en een vorm te geven waarin dit gezamenlijk belang zeker wordt gesteld in een gemeenschapsrecht. Ik doel hier op de Fransche wet van 26 April 1917 sur les sociétés anonymes de participation ouvrière ¹⁾, die de wet van 24 Juli 1867 op de naamlooze vennootschappen aanvult met verschillende bepalingen volgens welke de arbeiders deel kunnen krijgen in het aandeelenkapitaal der onderneming door „actions de travail,” te stellen op naam van de société commerciale coöperative de main d'œuvre, de coöperatieve personeels-vereening, waarvan het personeel lid moet zijn.

Op deze wijze kan het Recht dus het economischen beginsel der persoonlijke verantwoordelijkheid bevorderen door *den arbeid eigendomsbelang te geven*. De banden van solidariteit, van gemeenschappelijk belang, worden verder gelegd door *den arbeid medezeggenschap te geven in de leiding van het bedrijf* door werklieden te benoemen in den raad van beheer en door deelneming aan de algemeene vergadering. Hierdoor kan dus het thans vrijwel verbroken verband tusschen arbeid en productiemiddelen worden hersteld; de belangenstrijd worden omgezet in belangengemeenschap.

De vakvereening, thans te veel strijdvereening, wordt dan van société de combat, société de gain, in dien zin dat zij geïnteresseerd is bij verhooging van de productie. Hetgeen eveneens kan worden bevorderd door de collectieve arbeidscontracten te doen afsluiten op zuiver commercieele basis door de door YVES GUYOT ²⁾ bepleitte Sociétés anonymes de travail, arbeidscoöperaties, die de naleving van het contract hebben te waarborgen.

¹⁾ Journal des Economistes 15 Juni 1917. Zie ook SCHROEDER: „Het winstdeelloonstelsel” in de Economisch-statistische Berichten van 20 Maart 1918.

²⁾ J. d. E. 15 September 1917. The industrial unrest et les sociétés commerciales de travail.

Zoo kan dus het Recht zijn invloed doen gelden op het economisch leven, door den arbeidseigendom uit het collectieve arbeidscontract te doen voortkomen. De oude strijd omtrent het „rechtvaardig loon”, vooral in het kanoniek recht zoo dikwijls behandeld, kan in plaats met ethische argumenten vruchtbaarder tot oplossing worden gebracht indien men slechts op economische gronden het Recht te hulp roept, en bv. naar analogie van de Engelse wages-act bepalingen in 't leven roept dat het loon niet lager mag zijn dan de looncommissie bepaalt, en die looncommissie doet samenstellen uit beide partijen, dus ook hier een vorm creëert die ten doel heeft gezamenlijke belangen niet langer door strijd en macht, maar door het Recht te doen beslissen.

* * *

Het waren slechts enkele punten omtrent de verhouding van economisch leven en Recht, die hier niet anders dan vluchtig en onvolledig konden worden behandeld. Maar de hoofdzaak is deze: Den socialen vrede te herstellen tusschen kapitaal en arbeid, dit is de bij uitstek economische taak van het Recht en deszelfs organen. Omdat, niet door strijd en door macht, doch slechts door vrede en recht de gemeenschappelijke productie zoo hoog mogelijk kan zijn, het maximum-rendement der maatschappelijke krachten kan worden verkregen; de voorwaarden van allen vooruitgang, voor alle individueele en volkswelvaart, de persoonlijke vrijheid en verantwoordelijkheid, het best kunnen worden vervuld.

Het lijkt mij een eerezaak voor de Staathuishoudkunde door juiste analyse van de economische verschijnselen, die op een collectief samengaan wijzen, de voordeelen bloot te leggen die daaruit voor de welvaart des volks als geheel voortvloeien. Dat moet zijn een economie, die niet is de „dismal science,” de leer van het plat-egoïsme, maar een economie, die berust op historische ontwikkeling der productie, die door vrijheidsliefde geleid wordt en door rechtskennis gevoerd en beperkt. Dan eerst zal langzaam kunnen worden benaderd de dag, waarop eens MIRABEAU's woord zal worden tot waarheid: „Le droit sera un jour le souverain du monde.”

Mijne Heeren Curatoren,

Dat ik mij voortaan geheel kan geven aan de wetenschap van het vrije rechts- en ruilverkeer, dank ik aan de samenwerking van Uw College met den Senaat van deze Hoogeschool. Dit Uw

vertrouwen wordt door mij te meer gewaardeerd, omdat het U bekend was dat de praktijk van statistiek, publiek recht en economisch staatsbedrijf mij geen tijd genoeg liet om zooveel theoretisch-wetenschappelijken mondvoorraad bij elkaar te hamsteren als wellicht gewenscht was.

Wilt daarom, Mijne Heeren, met mijn dank de verzekering aanvaarden, dat Uw vertrouwen mij zal zijn een spoorslag om mijn bescheiden voorraad naar beste krachten aan te vullen.

De VICAR of WAKEFIELD was van meening dat een eerlijk man, die trouwt en zijn gezin groot brengt, meer economisch nut sticht dan degeen, die ongetrouwd blijft en over het bevolkingsvraagstuk praat. Hetgeen, naar men beweert, een vrije vertaling door dien man was van het aloude Friesche spreekwoord, dat sizzen neat mar dwaen 'n ding is. Waaraan ik, ook in mijn nieuwe taak, mij hoop te houden.

Mijne Heeren Professoren,

Dat het mij als econoom-jurist in Uw natuurwetenschappelijk paleis aanvankelijk eenigszins te moede zijn zal als de bekende kat in 't vreemde pakhuis, zal u niet verwonderen.

Want ook al tooit de economie zich gaarne met den schoonen naam van „exacte” wetenschap, zij staat, hoezeer zij bij gebrek aan laboratorium of proefveld wel gedwongen is tot redeneering, tegenover praktische problemen toch somtijds „met den mond vol tanden”.

Voor mij een reden te meer om gaarne voorlichting en contact met U en Uw praktijk te zoeken. De samenwerking van juridische en natuurwetenschappelijke beschouwingwijze op de basis van wederzijdsch vertrouwen en waardeering, zonder te ontaarden in „admiration mutuelle,” kan slechts — de ervaring in het economisch-technisch staatsbedrijf heeft mij dat geleerd — de zaak ten goede komen, die beide geroepen zijn te dienen.

Voor het vertrouwen, dat Gij, in den Senaat vereenigd op voorstel van uwe advies-commissie als officieuze faculteit, mij waardig keurt in Uw midden plaats te nemen, zeg ik U hartelijk dank. Het geeft mij goeden moed, dat Gij mij ook Uw raad en steun en medewerking wel zult willen geven, al zal er in den eersten tijd van ons wetenschappelijk ruilverkeer wel wat haperen aan de economische theorie dat bij een ruil de beide partijen gelijkelijk voordeel hebben. De vriendelijke ontvangst, die ik van sommigen uwer reeds mocht ondervinden, de verzekering van mijn voorganger, Professor BORDEWIJK, dat het ook zijn wensch

was zijn plaats door mij te zien vervuld, versterkt mijn zelfvertrouwen.

Ik heb zooveel goeds gehoord over zijn en Uwe nauwe samenwerking en vriendschappelijken omgang, *Hooggeleerde Koenen*, zooveel lofs ook over de wijze waarop mijn voorganger hier zijn taak vervuld heeft, dat ik begrijp het door zijn vertrek ontstaan gemis niet aanstonds te kunnen vergoeden. Maar houd U overtuigd, dat dit voor mij een prikkel zijn zal Uw beider voorbeeld na te volgen. Hoewel het voordeel voorshands aan mijn kant zal wezen, hoop ik dat U ook in dit opzicht in mij zijn opvolger wilt zien.

En waar mijn studie-akkers palen aan de Uwe en aan die van U, Hooggeleerde Professoren *Te Wechel* en *Kielstra* hoop ik dat onze gezamenlijke arbeid zijn symbool mag vinden in het klaverblad-van-vier.

Dat wij, *Waarde Van Gulik*, „hoever uiteen gedreven,” hier elkander weer ontmoeten, doet mij oprecht genoegen. Ik hoop, dat door hernieuwden omgang de ons welbekende „band om onze harten nog lang zijn kronkels slaan” zal.

U, *Waarde Blink*, voortaan meer geregeld te ontmoeten, en de economie ook aan de geografie de hand te doen reiken, is mij een voorrecht, dat ik zeer waardeer.

Dat ik op dezen dag terug denk aan hen, die mij besef van Recht en economisch leven hebben bijgebracht, het kan wel haast niet anders. En dan breng ik dankbaar en eerbiedig hulde aan de nagedachtenis van professor Reiger, aan wiens praktisch, helder onderwijs in Staathuishoudkunde ik met waardeering terugdenk.

Al zijt Gij, *Hooggeleerde Krabbe*, verhinderd persoonlijk hier te zijn, het is mij een behoefte des harten, U, mijn leermeester en promotor, van deze plaats te danken voor hetgeen Gij mij destijds voor 't leven hebt medegegeven, eerbied en liefde voor het Recht als hoogste soeverein.

Waarde Cohen, Uwe aanwezigheid hier wordt door mij hoogelijk gewaardeerd; zij schenkt mij de gelegenheid U nogmaals hartelijk dank te zeggen voor al die onstoffelijke, maar daarom juist bij uitstek blijvende economische waarden, die ik sinds mijn studententijd in zoo ruime mate van u mocht ontvangen: Uw veelzijdige kennis eerst, daarna Uw belangstellende vriendschap.

Mij opnieuw Uw leerling te weten, en voortaan ook volgens Uwen wensch Uw medewerker op het door U doorploegd terrein

der economie en het door U het eerst ontgonnen veld van 't Nederlandsch agrarisch recht, daarin ligt, al is het in verschillende plaats, voor mij eene bekoring, die ik moeilijk onder woorden weet te brengen.

Mijne Heeren-en-Vrienden uit den Haag,

Van U te scheiden, met wie ik op verschillend gebied zooveel jaren mocht samenwerken, valt mij niet gemakkelijk. Weest er van verzekerd dat dikwijls mijne gedachten „draadloos" en zonder eenige „vertraging" bij U zullen komen om dankbaar te gedenken zoowel de vele vriendschap en ruime medewerking, die ik van U mocht ondervinden, als ook dien zakelijken tegenstand en strijd, die den mensch in den ambtenaar wakker houden en behoeden tegen verslapping en sleur.

Een speciaal woord tot u, hooggeachte heer *Alting von Geusau*, „onzen" thans, helaas, afgetreden Directeur-Generaal der Posterijen Telegrafie ... en Telefonie. Een woord van hartelijken dank voor Uw vertrouwen, dat de basis was van Uw persoonlijk verkeer, dat het verantwoordelijkheidsgevoel zoo sterkte, voor Uwen prettigen, verfrisschenden, open omgang, voor Uw breed inzicht dat mij zoo ruimschoots gelegenheid gaf de economische theorie te toetsen aan de praktijk van het bedrijf en daarin zooveel doenlijk door te voeren wat het verkeer eischt van een economische bedrijfsorganisatie. Maar bovenal mijn dank voor hetgeen ik mocht leeren van Uw gezonde levenskunst, die Gij zoo naarstiglijk wist aan te kweken, omdat die ook in tijden van depressie opwekt tot den arbeid.

Wil met mijn dank mijn besten wensch aanvaarden, dat het U ook in het hooge ambt, waartoe Gij werd geroepen, in alle opzichten wel moge gaan, dat Gij daarin Uw vredes-arbeid met evenveel succes voort moogt zetten tot Uw eigen voldoening en tot heil van het Vaderland.

Mijne Heeren Studenten,

Dat Vaderland is het, dat vooral op U, toekomstige landbouweconomen, zijn hope bouwt.

Spes patriae! in letterlijken zin. Want rust niet in dezen somberen tijd opnieuw op den Landbouw en zijn leiders in de eerste plaats de gemeenschapsplicht van ruimere zorg voor 't materieel bestaan? Voor de voldoening ook, door billijke verdeling, van de behoefte aan vrede en recht, onmisbaar haast nog meer dan 't dagelijksch brood?

Gij komt hier niet slechts uw jachtakte halen voor het maatschappelijk jachtveld, maar om door zelfstandige studie U beter voor te bereiden voor Uw aanstaande leiding bij de omzetting der jachtterreinen in vruchtbare landouwen ten bate van Uw eigen en het gemeen belang.

Daarvoor is kennis, inzicht noodig, belangstelling bovenal in de wetten van Recht en economisch leven; besef het meest — hetwelk ik als uiteindelijk doelwit van ons, naar 'k hoop, vertrouwelijk verkeer mij voorstel —, dat niet door strijd doch door vreedzaam samenwerken der maatschappelijke krachten de individueele en de volkswelvaart het best gediend wordt; zoodat Gij, evenals SCHILLER in zijn „Spaziergang”, op uw levensreis tot de overtuiging zult komen:

Sieh, da entbrennen im feurigen Kampf die eifernden Kräfte,
Grosses wirkt ihr Streit, Größeres wirkt ihr Bund.

Ik heb gezegd.